

УДК 811.161.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/23.166191>

Наталія НАУМЕНКО,
orcid.org/0000-0002-7340-8985
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов професійного спрямування
Національного університету харчових технологій
(Київ, Україна), lyutik.0101@gmail.com

СЕМАНТИКА НАЗВ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА САНСКРИТІ

У статті наведено короткий огляд основних аюрведичних знань – найдавнішої системи оздоровлення, оригінальних і чітких принципів профілактики, діагностики і лікування хвороб. З позицій фітотерапії та мовознавства подано особливості найменувань лікарських рослин в українській мові та санскриті, через які можна зрозуміти фармацевтичні властивості самих рослин. Простежено витоки українсько-санскритського мовного зв'язку в галузі номенклатури рослин як базового чинника творчого використання принципів Аюрведи в Україні, адаптованих до наших умов життя.

Ключові слова: Аюрведа, спосіб життя, оздоровлення, системи зцілення, мовні зв'язки, траволікування, поезія, духовність.

Nataliia NAUMENKO,
orcid.org/0000-0002-7340-8985
Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes
at National University of Food Technologies
(Kyiv, Ukraine), lyutik.0101@gmail.com

SEMANTICS OF NAMES FOR CURATIVE PLANTS IN UKRAINIAN AND SANSKRIT LANGUAGES

This article represents the brief outline of the fundamentals of Ayurvedic doctrine, which is the most ancient wellness system, and of its original and precise principles to prevent, diagnose, and treat various illnesses. Furthermore, in combination of phytotherapeutic and linguistic methods, the author of this article studied the specifications of names for curative plants in Sanskrit and Ukrainian languages, in order to comprehend the pharmaceutical properties of the plants as they are. There were also investigated the initials of Ukrainian-and-Sanskrit lingual connections in the field of plant nomenclature as the basic factor to creatively use the principles of Ayurveda adapted to Ukrainian conditions of life. The main problem is to put together the terminology of both languages, regarding the similarity of the words spelt and pronounced, but the differences in meaning. Some of the Ayurvedic conceits are untranslatable into Ukrainian (like “vata, pitta, kap'a dosha” as the main types of body constitution); therefore, Ukrainians would need to find the proper word combinations to express the Ayurvedic postulates. On the other hand, poetry can do it well thanks to creative interpretations of Vedic philosophy, including the names for plants or the re-incarnation motifs. Particularly, it was Yevhen Tovstukha in Ukraine who has not only opened the unique Curative and Preventive Phytotherapy Center in Yahotyn, Kyiv Region, but also issued in 2004 the poetry collection “I'm Looking for the Way” (“Shukayu Shlyakh”) where the main notions about curative plants, their properties and symbolism were represented.

Finally, Ayurveda foresaw the creative and conscious approach to combination of effective plant composition with curative destination. In researching Ayurveda as the source of ideas for practical implementation, people can significantly succeed in solving problems of healing and preventing diseases. Particularly, it is expedient to master both Ukrainian and Sanskrit nomenclature of plants, and also have a good ear to “floristic poetry” that is somehow an interpretation of Vedic conceits.

Key words: Ayurveda, lifestyle, wellness, healing systems, lingual connections, healing with herbs, poetry, spirituality.

Постановка проблеми. Сьогодні в суспільстві росте усвідомлення того, що здоров'я в сучасних умовах є найбільшою цінністю, яку необхідно берегти і примножувати. Необхідно впроваджувати та використовувати ефективні методи та принципи оздоровлення нації, які ґрунтуються на застосуванні

натуропатичних засобів, є доступними для всіх верств населення, дають можливість набути внутрішньої гармонії та гармонії з навколишнім світом, надавати нового змісту життю (Українець, 2014: 117).

Унікальне поєднання цих методів забезпечує медицина Давньої Індії – Аюрведа. Згідно

з ведичною традицією, людина розглядається як невіддільна частина Всесвіту і складається з трьох складників: душі (трансцендентної субстанції), тонкого тіла (розуму, інтелекту, оманного его) та грубого тіла (землі, води, вогню, повітря та ефіру). Якщо перший складник є живим, то два інші є мертвою матерією, життєдіяльність яких можлива виключно завдяки духовній частці.

Аналіз досліджень. Аюрведа, наче передбачаючи майбутнє, дає відповіді на основні питання, котрі турбують і турбуватимуть людство: самовдосконалюйтесь, і ви пізнаєте себе, навколишній світ, ваше минуле, нинішнє і майбутнє. На думку директора Центру ведичної медицини «Расаяна» (Київ) Алли Дмитрієвої, в сучасних умовах єдиною перспективою підтримання стану здоров'я людини є інтегративний підхід до діагностики та лікування, гармонізації всіх систем організму, сприйняття його як нерозривної взаємодії духовного, душевного та фізичного рівнів існування. Саме такою найдавнішою системою є Аюрведа (Дмитрієва, 2015: 7).

Основними ліками у практиці «Расаяни» є фітопрепарати, але їхні рецепти мають бути переведені на нашу фітосировину. Молоко, топлене масло Гі, мед, шавлія, троянда, калган, айр, шафран, левзея, родіола рожева, синюха, спаржа, алтей та інші рослини – потужні расаяни (гармонізатори) як в Індії, так і в Україні. Індивідуалізація лікування відбувається шляхом складання екстемпоральних фітозборів, застосування готових препаратів і дієтичних рекомендацій. Усе це вимагає великої роботи для повного перетворення екзотичної для нас Аюрведи на нашу рідну «...веду».

Важливим підґрунтям поширення в Україні аюрведичних знань, зокрема у галузях фітотерапії та мовознавства, є результати численних наукових досліджень українських і зарубіжних авторів (С. Наливайка, М. Іванченка, В. Шаяна, Б. Рибаківа та інших), які свідчать про те, що індуси та українці мають спільне коріння. Ба більше: з праць зарубіжних учених М. Віллера та С. Клейна випливає, що ще в IV–II тис. до н. е. з українських земель переселились до витоків Інду кілька вихідців-колоністів. Ця перша хвиля створила у північно-західній Індії так звану індську цивілізацію (Наливайко, 2004; Уиллер, 2005).

Наприкінці минулого століття на сесії ВООЗ за великі заслуги в розвитку профілактичної медицини Аюрведу було визнано однією з найбільш перспективних систем для розвитку медичної науки у XXI ст. Однак широким верствам населення європейських країн це вчення стало доступним лише на початку 1990-х рр. Знакове для розуміння сучасного погляду на розвиток Аюр-

веди висловлювання президента Американської асоціації аюрведичної медицини Діпака Чопри: «Медицина майбутнього <...> буде ґрунтуватись на тому, що кожен стане сам собі цілителем».

Мета статті – на основі аналізу особливостей найменування лікарських рослин у санскриті та українській мові досягнути значення назв рослин як фармацевтичних концептів і літературних образів, які працюють на ефективну адаптацію аюрведичних положень в Україні.

Виклад основного матеріалу. У середні віки та добу Відродження торговці прянощами привозили в Європу багато аюрведичних трав. Популярна тоді алхімія ґрунтувалась на Аюрведі, а потужна алхімічна основа збереглась у ній і досі. Трави і препарати, які до XVII ст. застосовувались у Європі, мали більшу спорідненість із аюрведичними засобами, ніж із препаратами західної терапії пізніших часів.

У наші дні в умовах України виробництво, приготування та застосування фітопрепаратів за приписами аюрведичної медицини цілком доступне. Наприклад, Д. Фроулі у своїй книзі наводить перелік 196 трав, які традиційно використовуються в Європі (Фроулі, 2015: 13–16). З них понад 90 мають свої аналоги в аюрведичній медицині (*айр, алтей, базилік, гібіскус, гірчиця, кедр, конюшина, льон, малина, мати-й-мачуха* тощо). І хоча деякі з основних аюрведичних трав не мають аналогів у європейській фітотерапії, наведений перелік показує, що в Індії ряд наших трав використовується досить широко.

Хоча деякі з основних аюрведичних трав (а також їхні назви) не мають аналогів в українській фітотерапії, все ж багато лікарських рослин, які широко вживаються в нашій державі (*айр, барбарис, алое, калган* тощо), так само поширені в Індії. І Аюрведа дає багато цінної інформації про них.

Специфіка аюрведичної термінології в тому, що певний концепт дуже складно перекласти одним словом української мови. Такими суперечливими є три з переліку базових термінів Аюрведи – «вата-доша», «пітта-доша», «кап'а-доша». Зазвичай їх трактують як аналоги чотирьох стихій – повітря, вогню, води та землі, але в Аюрведі зазначені терміни знаменують поєднання двох стихій: вата – повітря + вогонь; пітта – вогонь + вода; кап'а – вода + земля. Гіпотетично саме поняття «доша» можна визначити як «душа», «вата» – «вітер», «пітта» – «піч», «кап'а» – «розмочена глина для гончарного виробу».

Побутує така думка В. фон Гумбольдта про санскрит, актуальна у плані порівняльного мовознавчого дослідження: «Внутрішня єдність слова у санскриті постає з такою ясністю та визна-

ченістю, що за будь-якого переплетіння звуків у мовленні завжди легко розпізнати слова як самотійні звукові єдності, які лиш трохи видозмінюються від безпосереднього контакту з іншими» (Гумбольдт, 2011: 130). Ця теза свого часу послужила основою для розвідок О. Потебні, спрямованих на розуміння внутрішньої форми слова.

Безпосередньо ця «внутрішня єдність» стосується назв рослин, зокрема лікарських. Оскільки мова – не лише засіб творення поезії, але й сама поезія, то символізм мови може бути названо її поетичністю. Цю думку О. Потебня проводить у магістерській дисертації «Про деякі символи в слов'янській народній поезії»: «Близькість ознак, помітна в постійних тотожних висловах, існує й між назвами символу й предмета» (Потебня, 1860: 3).

За І. Нечуєм-Левицьким, образ дерева життя має своєрідне тлумачення в індійській культурі: «*Таке дерево з такими самими прикметами знали ще індуси; воно в них звалося фіговим деревом, росло корінням догори аж на третьому найвищому небі вічного світу, спускаючи гілля через синє небо і через небо хмар і туману. З його листя капає амріта, небесний солодкий напій. Під тим деревом ростуть цілющі трави і живуть праведні душі. На тому дереві держаться всі мири і з того дерева боги збудували небо й землю...*» (Нечуй-Левицький, 2003: 122). Перевтілення людини в рослину є одним із прикметних мотивів української модерністської поезії (наприклад, у Б.-І. Антонича): «*Стіл обростає буйним листям, / і разом з кріслом я вже куц. / З черемх читаю – з книг столистих – / рослину мудрість вічних пуц*» (Антонич, 2003: 180).

Нескладно відшукати в санскритських словниках спільність і спорідненість з українськими словами, переважно давньоукраїнськими. Одним із останніх таких досліджень є праця українського науковця С. Губерначука «Українсько-санскритські спорідненості (вибіркове представлення)». У книзі наведено майже 4 000 українських мовних одиниць, зокрема давньоукраїнських, і їх зіставлення зі словами доісторичного індоарійського письма, що свідчить про глибоку вкоріненість української мови в санскрит.

Наприклад, із мовлення прапредків українців санскрит успадкував корінь *gai*. Цей корінь дав життя термінам «*gai*» (співати, говорити, звучати), «*gaya*» (спів, пісня), «*gayaka*» (співак), «*gayana*» (рік) тощо. Зазначені санскритизми є родичами ряду українських слів: гайвка – весняна обрядова пісня; гайда – сопілка; гайнути – побігти, метнутися; гайда! – ходімо; гай – група дерев тощо (Губерначук, 2014).

Номенклатуру назв рослин доцільно представити у вигляді пар «санскритська назва – україн-

ський аналог»: *Дарухарідра* – Барбарис; *Тагара* – Валеріана; *Лаванга* – Гвоздика; *Кірата (траямана)* – Терлич жовтий; *Пушкарामула* – Дивосил (оман високий); *Шунті* – Імбир; *Дганьяка* – Коріандр; *Агін'ена* – Мак; *Хануша* – Ялівець; *Пудина* – М'ята; *Нагадамані* – Полин; *Падмака* – Слива. Є також низка назв, які практично збігаються в обох мовах: *Шатапатрі* – Шитшина; *Чандана* – Сандал; *Нагакешара* – Шафран, крокус; *Карпура* – Камфора; *Пінпалі* – Чорний перець; *Марич* – Перець; *Вамша рочана* – Бамбук; *Джамті* – Жасмин. Обидва переліки укладено за виданнями: (Кобилюх, 2015; Лад, Фроули, 2015).

Своєрідний розсадник і заповідник лікарських рослин створений у райцентрі Київщини – Яготині зусиллями «Лікувально-профілактичного фітоцентру» Є. Товстухи, де використовують надбання національної народної і наукової медицини через засоби рослинного походження. На площі близько 4 га рільних угідь зростають обереги нашого здоров'я – лікарські рослини: первоцвіт весняний, підмаренник справжній, медунка лікарська, холодок лікарський, хамерій вузьколистий, алтея лікарська, оман високий, родовик лікарський, горицвіт весняний, наперстянка пурпурова, материнка звичайна, живокіст лікарський, меліса лікарська, парило звичайне, синюха голуба тощо.

Євген Товстуха – наполегливий і цілеспрямований як у своїй праці лікаря-фітоетнолога, так і в поезії, яка доповнює його діяльність на широкій ниві українства. Так звана «мова квітів», застосована в характеротворенні ліричного персонажа Є. Товстухи, набуває додаткового змісту під час детального прочитання поетичного твору, побудованого з рефлексій на теми екології, фітотерапії, екополітики і позначеного неперебутною силою слова.

Рослинний світ, який оточує ліричного героя, оживлено водночас кількома шляхами – вживанням дієслів руху, образів інших живих істот і порівнянням рослин із тваринами. Завдяки цим прийомам поезія Є. Товстухи має виразно фольклорне забарвлення: «*Відцвіли конвалії, / Відцвіли, відцвіли. / І парфуми- / Перлоньки / Віддали, віддали. / Осипався / Сонячно / Первоцвіт, первоцвіт. / Зажурився росяно / Дивосвіт, дивоцвіт...*» (Товстуха, 2004: 99).

Рослини показано в дії: «*Цвіте бузок, / Конвалії чарують / І глід скидає білі пелюстки*», «*Підводиться травиця степова, / Бринить долина квіткова, / Чарує тихе озеречко, / В п'янкім меду / Принишкла гречка*»; в зіставленні та порівнянні з іншими живими істотами та з людьми: «*Білі акації несуть білі меду, / Білі метелики, як пелюстки лілеї, / І білі лебеді плывуть на білім*

плесі» (Товстуха, 2004: 33). Інтимність життя рослинного світу передається й самим героям, які відчувають потяг одне до одного: «*Цвітуть наші серця / І мрії, / І натхнення... / А личенько твоє / І полум'яна вдача, / І заворожують, / І ніжзять, / І чарують, / І прагнуть любовців / В гармонії краси...*» (Товстуха, 2004: 100).

Вірогідним стає те, що неоімпресіоністичне (ширше – й неоромантичне) нюансування довкілля, яке оточує ліричного героя віршів Є. Товстухи, є виразом складного внутрішнього світу, взаємин із природою. Цьому сприяє вживання водночас власномовних та іншомовних (*конвалія, фіалки, валеріана, абрикоси*) назв лікарських рослин, серед яких перевага надається питомим – *жовтець, медунка, конюшина, копитняк, ряс, первоцвіт, Петрів хрест, змієголовник, перекотиполо, материнка, м'ята*. Отже, своєю творчістю Є. Товстуха репрезентує спосіб аюрведичного світобачення.

Висновки. Сучасні науки про людину з усе більшою повагою ставляться до так званого «нетрадиційного» пізнання. Знання, отримане таким способом, містить у багатьох випадках

більш точний матеріал, ніж результати експериментальних досліджень. Між ним і науковим пізнанням є генетичний зв'язок. Академічне вивчення давніх текстів може скласти ґрунт для поля дисциплінарних досліджень людини, її життя та здоров'я.

Вчення Аюрведи про трави цілком обґрунтовано можна назвати йогою трав (одне із значень слова «йога» – вправність, досконалість у діяльності), мистецтвом застосування трав. Аюрведа, як і вітчизняна медицина, передбачає використання лише безпечних рослин, однак для детального засвоєння аюрведичних принципів фітотерапії потрібно багато навчатися.

Аюрведа передбачає творчий і усвідомлений підхід до створення ефективних рослинних композицій. Розглядаючи Аюрведу як джерело ідей для практичного застосування, експериментуючи і спостерігаючи за реакціями організму, можна значною мірою вирішити проблеми профілактики та лікування багатьох неспецифічних хвороб методами фітотерапії. Для цього, зокрема, доцільно володіти знаннями з номенклатури лікарських рослин – як української, так і санскритської.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія (Модерністична поезія ХХ століття) / Упоряд., вст. ст. Д. Павличка. Київ: «Веселка», 2003. 352 с.
2. Губерначук С. Українсько-санскритські спорідненості. Київ: «Фенікс», 2014. 140 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. Гульги и В. Звезгинцева. Москва: ОАО ИГ «Прогресс», 2011. 400 с.
4. Дмитрієва А. Аюрведа. Вступ до ведичної медицини. Київ: НВП «Поліграф-Сервіс», 2015. 128 с.
5. Кобильох В. Санскрито-український пояснювальний словник. Львів, 2015. 85 с. URL: <https://www.stavropigion.com/files/Slovník,2015.pdf> (дата звернення: 27.07.2016).
6. Лад В., Фроули Д. Травы и специи / Пер. с англ. Москва: «Саттва»; «Профиль», 2015. 320 с.
7. Наливайко С. Индоарийські таємниці України. Київ: «Либідь», 2004. 219 с.
8. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Київ: «Обереги», 2003. 144 с.
9. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков: «Слово», 1860. 108 с.
10. Товстуха Є. Шукаю шлях. Київ: Укр. академія оригінальних ідей, 2004. 136 с.
11. Уиллер М. Древний Индостан. Раннеиндийская цивилизация / Пер. с англ. Москва: «Гранд», 2005. 227 с.
12. Українець А., Сімахіна Г., Поліщук Г., Науменко Н. Аюрведичні знання як унікальна цілісна система оздоровлення і лікування хвороб. *Наукові праці НУХТ*. 2015. Т. 22. № 2. С. 117–123.
13. Фроули Д. Аюрведическая терапия / Пер. с англ. Москва: «Саттва»; «Профиль», 2015. 448 с.

REFERENCES

1. Antonych, B.-I. Velyka harmoniya (Modernistychna poeziya XX stolittya). Kyiv: Veselka, 2003. 352 p. [in Ukrainian].
2. Hubernachuk, S. Ukrayins'ko-sanskryts'ki sporidnenosti. Kyiv: Feniks, 2014. 140 p. [in Ukrainian].
3. Humboldt W. von. Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu. Moscow: OAO IG Progress, 2011. 400 p. [in Russian].
4. Dmytriyeva A. Ayurveda. Vstup do vedychnoyi medytsyny. Kyiv: NVP Poligraf-Servis, 2015. 128 p. [in Ukrainian].
5. Kobilyukh V. Sanskryto-ukrayins'kyu pojasnyval'ny slovnyk. Lviv, 2015. 85 p. URL: <https://www.stavropigion.com/files/Slovník,2015.pdf> (date of access: 27.07.2016).
6. Lad V., Frouli D. Travy i spetsiyi. Moscow: Sattwa; Profil, 2015. 320 p. [in Russian].
7. Nalyvayko S. Indoariyski tayemnytsi Ukrayiny. Kyiv: Lybid', 2004. 219 p. [in Ukrainian].
8. Nechuy-Levyts'ky I. Svitohlyad ukrayins'koho narodu. Eskiz ukrayins'koyi mifolohiyi. Kyiv: Oberehy, 2003. 144 p. [in Ukrainian].
9. Potebnya A. O nekotorykh simvolakh v slavyanskoy narodnoy poeziyi. Kharkov: Slovo, 1860. 108 p. [in Russian].
10. Tovstukha Ye. Shukayu shlyakh. Kyiv: Ukr. akademiya oryhinal'nykh idey, 2004. 136 p. [in Ukrainian].
11. Willer M. Drevniy Indostan. Ranneindiysskaya tsyvilizatsiya. Moscow: Grand, 2005. 227 p. [in Russian].
12. Ukrayinets' A., Simakhina H., Polischuk H., Naumenko N. Ayurvedychni znannya yak unikal'na tsilisna systema ozdorovlennya i likuvannya khvorob. *Naukovi pratsi NUHT*. 2015. T. 22. № 2. pp. 117–123 [in Ukrainian].
13. Frouli D. Ayurvedicheskaya terapiya. Moscow: Sattwa; Profil, 2015. 448 p. [in Russian].